

Вукашин Д. ДЕДОВИЋ*

ОШ „Светозар Марковић“, Краљево

ГОСПОЋИНДАНСКИ САБОР И „БЕРАНСКА АФЕРА“ (1909–1911)

Апстракт: У раду је реч о дешавањима у Доњим Васојевићима у периоду владавине младотурског режима која су позната под именом „беранска афера“. Рад је написан на основу архивске грађе која се налази у Државном архиву Србије и Државном архиву Црне Горе, релевантне литературе и извештаја са терена који су објављени у оновременој штампи. Српско становништво у Доњим Васојевићима је очекивало да ће се успостављањем младотурског режима 1908. године и завођењем истинске уставности њихов положај изменити и поправити. Међутим, младотурски режим је све више ограничавао права српског становништва у Доњим Васојевићима. Да би оправдао суровост власти и војске у току спровођења разних мера берански кајмакам Нури-бег искористио је један инцидент (пуцање из ватреног оружја) који се десио на Госпођинданском сабору код манастира Ђурђеви ступови 15(28) августа 1909. године. Грађане који су били присутни на сабору прогласио је за асије (одметнике), с образложењем да су тога дана намеравали да изведу анектирање беранске казе Црној Гори. Насиља турских власти и војске која су следила након овог догађаја довели су до нових и још већих таласа емиграције, тако да се број избеглих уз границу на црногорској територији стално повећавао. Црногорска влада је будно пратила шта се догађа у Доњим Васојевићима. Сматрајући да главну одговорност за догађаје има локална власт у Беранама, упућивала је протесте турској влади са захтевима да „учини све оно што јој дужност налаже“ ради сређивања прилика и заштите српског становништва на кризном подручју и да казни све оне који су пролили невину крв Срба у беранској кази. Преко пограничног комесаријата у Андријевици и Морачко-васојевићког обласног управитеља који је боравио у Андријевици, ангажовала се на решавању основних права емиграната. На састанцима пограничног комесара Р. Вешовића и беранског кајмекама у Веничкој 17. маја и у Беранама 22. маја 1911. године договорено је да се емигранти могу вратити на своја имања. Тако се коначно завршила „беранска афера“, која је православном становништву Доњих Васојевића донела велике патње, разарања и страдања.

Кључне речи: Беране, Србија, Црна Гора, младотурски режим, Доњи Васојевићи, кајмакам, мутесариф, насиља, емиграције, „беранска афера“.

Док су велике силе покушавале доћи до коначног споразума о реформама у Македонији, у Турској је изведена од 20. јуна до 11. јула/3. до 24. јула 1908. године Младотурска револуција (Ђорђевић, 1995:28; Вучетић, 2018:176-178). Младотурци су почели радити на уређивању унутрашњег политичког живота у Турској.

* Научни сарадник, ORCID 0009-0002-5229-2503, v.dedovic@hotmail.com

Враћен је на снагу Устав из 1876. године. Најавили су обиман реформски програм који би подједнако задовољио све поданике Царства, без разлике према верској и националној противности. Расписали су парламентарне, регионалне и локалне изборе који су одржани у периоду од септембра до новембра 1908. године, након којих су формиран Цариградски парламент, вилајетске скупштине, младотурски клубови и организације у које су делимично улазили и Срби с надом да ће бити више реда, поштовања и толеранције (*Цариградски гласник* бр. 31, 1. август 1908: 1; *Цариградски гласник* бр. 32, 9. август 1908:1; *Цариградски гласник* бр. 33, 15. август 1908: 1; Јовановић 1909: 70-71; Храбак 1976: 326; Екмечић 2007: 329; Микић 1994: 330-335; Зарковић 2013: 135-152).

Међутим, период политичких слобода у Османском царству није дуго трајао. Убрзо се нова турска власт окренула немилосрдној самовољи, доносећи тешка разочарења православном становништву. Уместо да, својим радом, „улије народу потпуну веру у уставност, братство и једнакост“ нови режим је својим постуцима изазвао још већу несигурност и анархију (*Цейишски вјесник*, бр. 62, 12. август 1909: 2). Уместо проширења демократских слобода, укинута су многа права која су до тада православци имали и привилегије у неким пределима (Ђилас 1969: 124; Терзић 1992: 313; Јовановић (б.г.): 69; Перић 1900: 179-183; Чановић 1968: 285).

Младотурски режим је све више ограничавао права српског становништва и у Беранској кази, чиме је изазивао његово разочарење.¹ Из Берана су у Цариградском гласнику, листу отоманских Срба, објављени написи који говоре о приликама насталим тада у овом крају (*Цариградски гласник* од: бр. 38, 11. септембар 1909. до бр. 41, од 2. октобар 1909). Однос државе и муслимана² према хришћанима, а посебно према Србима, показивао је да је разлика између старог и новог режима у Турској сваким даном била све мања. „Стари Турци, који су у душама потпуни реакционари, а само на свом лицу имају нову маску и усиљени осмејак на уснама, канда још не појимају смисао уставности, те тјерају свој стари занат. Ни интелигенција није измакла, нити чиновници наших судова овдје. И умјесто да гоњени нађу заштиту, бар код оних, који су прокламовали слободу, они и тамо наилазе на опору, горку заштиту, која баца мрљу на нову ријеч у турском ријечнику ‘хуријет’ – слободу“ (*Цейишски вјесник* бр. 62, 12. август 1909: 2). Представници младотурске власти задржали су све особине старијих. „Само се још код њих све више испољава једна црта, која код бившијех власника није била тако јасно изражена, а то је шовинизам.

1 Срби у Беранској нахији су почетком јула 1908. године изабрали две црквено-школске општинске управе. Једна је радила код манастира Ђурђеви ступови а за председника је изабран Авро Цемовић, док је друга радила у вароши Беране а за председника је изабран Александар Поповић (*Цейишски вјесник* бр. 55, 18. јул 1909: 2). Међутим, младотурска власт је од 1909. године спречавала њихов рад (*Цейишски вјесник* бр. 78, 7. октобар 1909: 3).

2 „Муслимани српског језика и етничког порекла сматрали су себе Турцима, односно, поистовећивали су верску припадност са етничком, мада су осећали сопствену различитост и анимозитет у односу на етничке Турке, које су називали Туркешама. Православне Србе сматрали су потчињеном рајом са којом нису желели да имају додирних тачака у етничком смислу“ (Јагодић 2009: 248). Милош Јагодић је у својим студијама разматрао етничку и верску структуру становништва у европском делу Турске, али не на нивоу насеља, већ се задржао на нивоу већих административно територијалних области санџака, епархија и вилајета (Јагодић 2008: 343; Јагодић 2009: 241-304; Јагодић 2010: 62-68; Шешум 2014: 79-135).

Шовинизам је основна црта младотурског програма. Младотурци нису либерална, реформаторска странка. Њихова појава је само једна муслиманска реакција на утицаје Европе“ (*Цетињски вјесник* бр. 78, 7. октобар 1909: 3).

Уочавајући значај и улогу српских школа, турске власти су настојале да школе подреде својој администрацији и тако их донекле омету у њиховом националном раду. Порта је намеравала да српске школе у Рашко-призренској епархији подвргне закону о меарифу на основу тескере турског министра правде и вера из 1897. године. Циљ турских власти био је да онемогуће даљи развој српских школа, од учитеља су тражене дозволе и дипломе које су потврђивали меарифи (вилајетски школски управници).³ Иако су српски дипломатски представници у Турској више пута тражили од младотурских власти да се укину незаконити захтеви ранијих турских власти и да српске школе могу наставити рад по старим правилима, оне су се на то оглушавале.⁴

И школе у Беранској нахији, које су биле под контролом Рашко-призренске митрополије, а материјално су их помагале владе Србије и Црне Горе, дошле су под удар турске политике (*Невесинје* 1898, бр. 9 и 15 (од 1. јула и 12. августа 1898; Делетић 1995: 262; Ракочевих 1962: 495). Младотурски притисак на школе у Беранама кулминирао је средином маја 1910. године затварањем школа. Због „велеиздајничке“ афере у Беранама српски учитељи су растерани, а школе затворене (*Цетињски вјесник* бр. 40, 19. мај 1910: 3; *Цетињски вјесник* бр. 11, 6. фебруара 1910: 1; *Цетињски вјесник* бр. 75, 18. септембар 1910: 2; *Цетињски вјесник* бр. 77, 25. септембар 1910: 2; Делетић 1995: 265; Ракочевих 1962: 495). Тако је младотурски режим доказао да се само формално залагао за равноправност свих народа у Турској, а да му је прави циљ био да се наметне турски језик и један национални осећај свим народима у држави (*Цетињски вјесник* бр. 11, 6. фебруар 1910: 1).

Покушај младотурског режима да забрани оснивање националних удружења и организација и на тај начин изврши денационализацију није био више могућ, јер су многи народи већ сувише далеко отишли у организовању народне свести и енергије. „У Турској се развијају прилике да сваки час могу избити на површину судбоносни догађаји. ... Понајприје видимо подмуклу али циновску борбу између Младотурака и Старотурака. Па онда отворену буну Арнауца, која није без страног утицаја. Најпослије и нагло рашћење незадовољства међу свима осталим народностима због назадног закона о слободи удружења. Разочарење с Младотурцима постаје опште. Кад све те неприлике скупите у једно, добијете пред очи слику једнога народног вријења, који не обећава ништа доброг“ пише у уводном тексту *Цетињског вјесника* (*Цетињски вјесник* бр. 40, 19. мај 1910: 3).

3 ДАС, МИД, ПП, 1892, док. бр. 191, цариник у Рашки, Петар Дрваревић-Министарству иностраних дела Србије, Рашка, 5. октобар 1892.

4 ДАС, МИД, ППО, 1908, ред 12/ХП, док. бр. 4922, Конзул Краљевине Србије у Приштини Милан Пећанац-Министру иностраних дела Миловану. Ђ. Миловановићу, Приштина 21. јул/3. август 1908; ДАС, МИД, ППО, 1908, ред 711/Х, док. бр. 4666, Милан Пећанац-М. Миловановићу, Приштина 16/29. август 1908; ДАС, МИД, ППО, 1908, ред 711/Х, док. бр. 4719, М. Пећанац-М. Миловановићу, Приштина 21. јул/3. август 1908; ДАС, МИД, ППО, 1908, ред 711/Х, док. бр. 4719, М. Пећанац-М. Миловановићу, Приштина 1/14. септембар 1908; АС, МИД, ППО, 1908, И ред 12/ХП, док. бр. 4938, М. Пећанац-М. Миловановићу, Приштина 3/16. септембар 1908.

Сређином јула 1909. године у Беране је дошао нови кајмекам Нури-бег. Он је био пореклом Бугарин, а у Цариграду је завршио правни факултет. Одмах по доласку у Беране позвао је народне прваке и саопштио им да се свако његово наређење мора провести у року од шест дана. „Свака моја наредба за непокорне новом закону османлијске империје имаће рока шест дана, а седми се предаје кривац војном суду па он ће био у нашу царевину, војска са њим посла има, он је већ пресуђен на смрт. Цијена му је живота 18 пара, тј. онолико колико кошта фишек у фабрици. Ми смо Турци доста досад пролили наше крви, да и код нас дође европски закон, а та крв што је проливена, то је узрок бивши султан Хамид и његови приврженици, а сад наша Младотурска странка и народни посланици у Цариграду у заједници без вјере и народности сасатавили су закон, да је за свакога равноправност а противник да се ломи и сатире.“⁵

Том приликом он је издао неколико наређења. Забрањено је ношење капа са иницијалима НИ (Никола Први) и одредио веома кратак рок да се ови знаци замене са иницијалима СМ (Султан Мехмед) или знаком месеца са звездом. Такође је наредио да је сваки поданик Османлијске царевине дужан да узме нуфуз, тј. листу потраживања од стране османлијске власти. На основу тог наређења одмах се почело са прикупљањем заосталих пореза и других дажбина.⁶ Једна од новина које је увео кајмекам Нури-бег била је ограничење могућности да се уђе и изађе из Беранске нахије у Црну Гору. Уместо три, уведен је један гранични прелаз и то са пасошима.⁷ Црногорски грађани убудуће неће моћи прелазити границу носећи са собом оружје, како је до тада било.⁸

Берански кајмекам Нури-бег био је врло суров у спровођењу својих намера да се обрачуна са православним становништвом у Беранској кази. Искористио је један инцидент (пуцање из ватреног оружја) који се десио на Госпођинданском сабору код манастира Ђурђеви ступови 15(28) августа 1909. године да око 800 присутних грађана на сабору прогласи за асије (одметнике), с образложењем да је тога дана доњовасојевићко становништво намеравало да изведе анектирање беранске казе Црној Гори (*Цетињски вјесник* бр. 71, 12. септембра 1909: 4; *Цетињски вјесник* бр. 72, 16. септембра 1909: 2; *Цетињски вјесник* бр. 86, 7. новембра 1909: 3).⁹

На Госпођиндан код Манастира Ђурђеви Ступови се традиционално одржава народни сабор. Тако је било и 15/28. августа 1909. године. Велика маса народа окупила се око Манастира. На сабору су, поред Срба, били присутни и представници турске власти, официри, чиновници на челу са беранским кајмекамом.

5 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 872, Авро Цемовић-обласном управитељу Морачко-васојевићке обласне управе у Андријевици, Лакићу Војводићу, 12. јуна 1909.

6 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 435, погранични комесаријат у Андријевици-МИД Црне Горе, 1. јун 1909.

7 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 872, председник црквено-школске општине у Беранама, Авро Цемовић-Л. Војводићу у Андријевици, 12. јун 1909. и док. бр. 1210, Лакић Војводић-МИД Црне Горе, 18. јун 1909.

8 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 963, МИД Црне Горе-црногорској легацији у Цариграду, 4. јул 1909. ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 872, Авро Цемовић-обласном управитељу Л. Војводићу у Андријевици, 12. јун 1909.

9 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 3659, Л. Војводић-МИД Црне Горе, 31. август 1909.

После црквеног обреда и културно-забавног програма који је одржан у школи која је радила у близини манастира следило је, кроз игру и песму (и уз звук гусала), весеље окупљеног народа из околних села, при чему се, по традицији, и пуцало из ватреног оружја. У празничном расположењу народ је занемарио чињеницу да је берански кајмекам раније издао строгу наредбу о забрани ношења оружја. Знајући како се по традицији одвијају овакви сабори, турска војска и заштије били су у приправности, тако да су одмах по првим пуцњима стигли међу окупљени народ. Приметили су Радисава и Васа Дошљака, убице заштија у Велићанској буни 24. маја 1906. године (Дедовић, 2004, 81-82), и одмах опколили групу њихових братственика. Без провере ко је од Дошљака пуцао из пиштоља, а можда и из страха, одмах су убили Радисава и Васа Дошљака, који су у покушају одбране ранили једног турског војника. Народ се дао у бекство, јер су војници и жандарми пуцали у окупљену масу. Том приликом рањена је и једна жена, чије је презиме Пипер (*Цешињски вјесник*, бр. 71, 12. септембар 1909: 4; *Цешињски вјесник*, бр. 72, 16. септембар 1909: 2; *Цешињски вјесник*, бр. 86, 7. новембар 1909: 3; *Цешињски вјесник* бр. 11, 6. фебруар 1910: 1; *Цариградски гласник* бр. 38, 11. септембар 1909: 1).¹⁰

Турским властима у Беранама је овај инцидент послужио као повод да око 800 присутних грађана на сабору прогласе за асије (одметнике). Уведено је опсадно стање и покушано да се оснује преки суд, с образложењем да је тога дана доњовасојевићко становништво намеравало да изведе анектирање Беранске казе Црној Гори, чиме је берански кајмекам хтео да нађе разлог за обрачун са православним становништвом. Главари Авро Цемовић и Маријан Вуковић и учитељ Миљан Поповић посетили су беранског кајмекама и покушали да га убеди да ту није било никакве завере против Турске, већ да је то био само један обичан преступ. Кајмекам је и даље остао при својој тврдњи да је у сукобу учествовало око 800 људи и да је пуцано са свих страна на војску и заштије, па чак и са звоника Манастира. Највећу кривицу сваљивао је на свештенике, главаре и учитеље. Оптужени су одбијали да се одазову позиву, али је њих 33 ухваћено и смештено у затвор: свештеници Јосиф Бојовић, Максим Поповић, Драгиша Поповић, Радивоје Поповић; главари Маријан Вуковић, Вукосав Јоксимовић, Мирко Добрашиновић, Милован Кастратовић; учитељи Зарија Јоксимовић, Миљан Поповић, Милан Цемовић, Ђукан Јоксимовић, Мираш Дабетић; студент Симо Кастратовић; Милован Губеринић, Јован Малишић, Саво Дошљак, Милош Чукић, Милован Цемовић, Мијајло Пешић, Ново Мањић, Јеврем Никић, Анто Цемовић, Томо Дабетић и Ристо Пешић, Тома и Саво Спасојевић, Радош Филиповић и Јанићије Јосифовић, Милоња Дубак, Ново Томовић, Периша Пајковић и Милован Бетовић (*Цешињски вјесник* бр. 72, 16. септембар 1909: 2; *Полиџика* бр. 2147, 9. јануар 1910: 3; Јоксимовић 1999: 203).¹¹ Ђорђе Пејовић наводи да је ухваћено и оковано 34 доњовасојевића (Пејовић 1973: 118). Исти број наводи и Цариградски гласник (*Цариградски гласник* бр. 38, 11. септембар 1909: 3). У извештају директора гимназије у Пљевињама, Главном школском туторству, наводи се да је „у Беранама ухапшено, и, како се чује, спроведено у Сјеницу 29 које учитеља, које свештеника, које народних првака. Још се овде није

10 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 3659, Л. Војводић-МИД Црне Горе, 31. август 1909.

11 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 3955, Л. Војводић-МИД Црне Горе, 4. септембар 1909.

могло сазнати због чега. Тврди се да је власт, при претресу стана тамошњег управитеља Цемовића нашла некакав акт Црногорске владе, о постављењу неких учитеља у Турској“ (Петровић 1995: 242-243, док. бр. 154). Међу ухапшенима били су чак и сарадник младотурског листа „Земан“, Илија Јовановић, његова сестра Дивна Вековић и њена другарица, францускиња Мари Табито, који су се налазили на пропутовању преко Беранске нахије (*Цетињски вјесник* бр. 71, 12. септембар 1909: 4). Осморица истакнутих доњовасојевића успели су да се склоне у Црну Гору: Авро Цемовић, Вуко Дабетић, Вукота Пантовић, Томаш Пешић, и учитељи Милић Дабетић, Тома Јоксимовић, Радоња Пешић и Богдан Обрадовић (*Цетињски вјесник*, бр. 69, 5. септембар 1909: 3; *Цетињски вјесник* бр. 72, 16. септембар 1909: 2; *Цетињски вјесник* бр. 11, 6. фебруар 1910: 1; Марјановић, 1929: 3).

Да би проширио одговорност на цело српско становништво Беранске нахије он је забранио десечарима, агама, таксидарима и заштијама да иду у села, јер би наводно били убијени.¹² У сва српска села у околини Берана поставио је јаке војничке страже које су спроводиле терор над српским становништвом. Берански кајмекам је био врло суров у спровођењу својих мера. Наведеним образложењем кајмакам Нури-бег је хтео да нађе разлог за формирање преког војног суда у Беранама, али му надлежни органи турске нису тај предлог прихватили. Неколико народних првака из Беранске нахије поднело је жалбу косовском валији у Скопљу против оваквог понашања кајмакама Нури-бега, захтевајући да се ухапшени грађани ослободе. Међутим, и поред валијиног обећања да ће ухапшени бити ослобођени (*Цетињски вјесник* бр. 71, 12. септембар 1909: 4), они су, после кратког саслушања пред једном комисијом састављеном од официра, кадије и самог кајмакама, без вођења записника, одведени у Сјеницу (*Цетињски вјесник* бр. 69, 5. септембар 1909: 3; *Цетињски вјесник* бр. 72, 16. септембар 1909: 2; *Цетињски вјесник* бр. 11, 6. фебруар 1910: 1; *Полиџика* бр. 2147, 9. јануар 1910: 3; Јоксимовић 1999: 203).¹³ Видевши да их редовни суд нема за шта казнити, или их може казнити само као преступнике, а никако као велеиздајнике или злочинце, кајмекам их је послао у Сјеницу под изговором да нема поверења у редовни берански суд.¹⁴ Како је све ово одавало намере обесног кајмакама, неколико српских првака из Берана отишли су у Цариград „да од врховне власти траже заштите пошто од домаћих власти нијесу против ових сиљних зулума могли наћи заштите“ (*Цетињски вјесник* бр. 71, 12. септембар 1909: 4).

Поред оптужбе на рачун грађана окупљених на сабору код Манастира, кајмекам је покренуо поступак и против црногорских тајних чиновника, за које је тврдио да деле оружје српском становништву. Издао је наређење да се они пријављују ућумату и запретио да уколико буду примећени по селима а ко их не буде пријавио сносиће велику кривицу.¹⁵

12 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 3659, Л. Војводић-МИД Црне Горе, 31. август 1909.

13 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 1382/1, вилајетски посланик из Берана, Александар Поповић-политичком пограничном комесаријату у Андријевици, 6. септембар 1909; ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 3659, Л. Војводић-МИД Црне Горе, 31. август 1909.

14 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 1382/1, Александар Поповић-политичком пограничном комесару у Андријевици, Гавру Протићу, 6. септембар 1909.

15 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 1382/3, учитељ Тома Јоксимовић-Гавру Протићу, 14. септембар 1909.

Догађај на Госпођиндан 1909. године, а нарочито његове последице, тешко су пали доњовасојевићком становништву, али и Црној Гори као држави. Црна Гора, као и друге балканске државе, није могла остати пасивна према немирима који су тада потресаи Турску. Непосредно заинтересована за судбину хришћанског становништва у суседству, она је била решена да се директно умеша у догађаје. На вест о догађају, Министарство иностраних дела издало је наређење управитељу Обласне морачко-васојевићке управе у Колашину да одмах пође у Андријевицу, испита целокупно ствар и о томе детаљно пошаље извештај.¹⁶ Црногорска влада је преко обласног управитеља слаа савете доњовасојевићким главарима и народу како да се опходе у овим тешким тренуцима. „Зато се даје прекограничним Србима најстрожији савет да се у смислу горе наведеног потпуно покоравају Турским властима у свему, а особито у погледу обезоружања, јер ће једино тим начином моћи очекивати нужну помоћ и уточиште од стране Црне Горе.“¹⁷

Обласни управитељ Л. Војводић је тајно ступио у контакт са неким доњовасојевићким главарима, најпре са Авром Цемовићем а преко њега и са још неким. Многи од њих нису о томе могли бити обавештени или нису могли доћи, јер је Војводић састанке са главарима држао тајно уз границу изнад села Трепча.¹⁸

Док су доњовасојевићки затвореници чамиле у сјеничком затвору, чекајући да им се суди за наводну велеиздају, берански кајмекам је прикуљао податке и „сведоке“ које је слао суду у Сјеници. Међу његовим лажним сведоцима било је и Срба, који су зарад личних интереса пристајали да потврде кајмекамове тврдње о „беранској велеиздаји“.¹⁹ Ипак, више је било Срба који су уз подршку Србије и Црне Горе радили на ослобођењу затвореника. Посебно се истицао Александар Поповић, вилајетски посланик из Берана, који је захваљујући личним познанствима са истакнутим турским личностима, као и новцу који је за те сврхе добијао од црногорске владе, успео да спречи одвођење затвореника пред преки суд у Цариграду.²⁰ За положај невино похашених беранских првака интересовао се и посланик у Цариградском парламенту Јанићије Димитријевић који је захтевао од Александра Поповића да му достави конкретне податке како би могао да интервенише код турског министра унутрашњих дела (*Цариградски гласник* бр. 38, од 11. септембар 1909: 1).²¹ Влада Србије наредила је свом поверенику за Сјенички санџак да се повеже са угледним трговцем Васом Карамарковићем и да помоћу новца ослободе затворене Васојевиће. Карамарковић је успео да поткупи председника турског војног суда у Сјеници, који је у недостатку доказа пустио затворенике на слободу (*Полиџика* бр. 2147,

16 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 3659/1, МИД Црне Горе-Обласној управи у Колашину, 31. август 1909, и док. бр. 3659/6, МИД Црне Горе-Обласној управи у Колашину, 6. септембар 1909.

17 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 3659/6, заступник МИД Црне Горе, бригадир Митар Матановић-обласном управитељу у Колашину, 31. август 1909.

18 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 1382/3, учитељ Тома Јоксимовић-Гавру Протићу, 14. септембар 1909.

19 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 1382/2, Александар Поповић-Гавру Протићу, 14. септембар 1909.

20 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 1382/2, Александар Поповић-Гавру Протићу, 6. септембар 1909.

21 У овом тексту Цариградског гласника наводи се да је Александар Поповић на ово питање дао „кукавички одговор“ да му није познато и да „то власти знају“ и тако се „оградио са једним полтронским одговором“.

9. јануар 1910; 3; Јоксимовић 1997: 204; Ракочевић 1962: 502).²² Група народних првака (А. Цемовић, Вуко и Милић Дабетић, Т. Јоксимовић) успела је да умакне турским властима и да се, заједно са још неколико уплашених људи, склони иза црногорске границе. Турске власти окривиле су А. Цемовића да он буни и наговара српски народ на непослушност према турској држави. Турске власти су извршиле претрес његове куће и том приликом запленили сабљу његовог оца која се чувала у кући као реликвија (*Цетињски вјесник* бр. 76, 30. септембар 1909: 3; Јоксимовић 1999: 203; Ракочевић 1962: 499). Два дана пре него што ће извршити претрес у кући Авра Цемовића турске власти су извршиле преметачину у селу Бучу 21. септембра 1909. године (*Цетињски вјесник* бр. 76, 30. септембар 1909: 3; *Цетињски вјесник* бр. 81, 19. октобар 1909: 2-3).

Председник црногорске владе наредио је Л. Војводићу да код турских власти извиди могу ли се избегли вратити и ако одговор буде позитиван да их саветује да се врате. Међутим, избегли нису прихватили предлог да се предају турским властима, јер су сматрали да им је тако неизбежна пропаст, „пошто турске власти иду на то да све нас истерају осим шијуна и аминаша и да утицај Црне Горе за свагда одстране док је њихова власт у овом крају“ (Ракочевић 1962: 500).

Црна Гора је будно мотрила на догађаје који су се дешавали у скадарској Малесији, Доњим Васојевићима, у околини плава и Гусиња и Метохији (*Цетињски вјесник* бр. 64, 19. август 1909: 2; *Цетињски вјесник* бр. 65, 22. август 1909: 2; *Цетињски вјесник* бр. 66, 26. август 1909: 1; *Цетињски вјесник* бр. 71, 12. септембар 1909: 1; Зарковић, Савић 2018: 287-311; Зарковић 2018: 213-230) и настојала је да искористи сваку повољну прилику да на њих утиче и обрне их у своју корист.²³ Незадовољан ставом црногорске владе, Авро Цемовић је за тешко стање емиграната и затвореника оптужио Црну Гору, изразивши мишљење да су они жртве њене политике. У писму Политичком пограничном комесаријату у Андријевици он даље наглашава да њима нема повратка под турску власт и захтева да им се омогући опстанак на црногорској територији (*Цетињски вјесник* бр. 38, 11. септембар 1909: 2; *Цетињски вјесник* бр. 38, 11. септембар 1909: 2).²⁴ Цемовић је истрајао на својим ставовима и није се предао турским властима. Он и други емигранти нису мировали, већ су повремено нападали на турску војску и полицију уз границу, што је доводило до нових репресалија турских власти над православним становништвом.

22 У једном извештају за Цариградски гласник пише да је „Јанићије Димитријевић народни посланик добио из Сенице телеграм да су сви похапшени Срби Беранци ослобођени“ (*Цариградски гласник* бр. 39, од 18. септембар 1909: 4). Ову вест доноси и Цетињски вјесник (*Цетињски вјесник* бр. 73, 23. септембар 1909: 4). Међутим, у једном каснијем извештају из Берана за Цетињски вјесник стоји да су двојица затвореника (Саво Дошљак из Велића и Јован Малишић из Вилицице) и даље задржани у затвору (*Цетињски вјесник* бр. 77, 3. октобар 1909: 2), док у другом извештају пише да још шесторица затвореника није ослобођено (*Цетињски вјесник* бр. 80, 14. октобар 1909: 2).

23 Директним мешањем у албанска питања, потпомагањем, а често и изазивањем побуна, Црна Гора је успела озбиљно да ослаби, па чак у извесној мери и истисне до тада веома јак аустроугарски утицај у скадарској Малесији, а уздигне свој углед и престиж код албанског живља више него икад раније. (*Цетињски вјесник* бр. 69, 28. август 1912: 2; Милошевић 1975: 74; Павловић 1926: 53-54; Зарковић, Савић 2018: 287-311; Зарковић 2018: 213-230).

24 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 3955, писмо А. Цемовића од 17. септембар 1909.

Према породицама емиграната турске власти су почеле да примењују „Закон о че-тама“, по коме се протерују жене и деца старија од две године кад се четник не ухвати. На кућу А. Цемовића напала је турска војска и одвела његову жену. Захваљујући интервенцији руског амбасадора Чарикова она је убрзо враћена (*Цејињски вјесник* бр. 10, 3. фебруар 1910: 3; *Полијика* бр. 2164, 26. јануар 1910: 3).

Наставак насиља турских власти довео је до новог таласа емиграције, тако да се број избеглих уз границу на црногорској територији стално повећавао, у фебруару 1910. године било их је око 80.²⁵

Заједно са црногорском владом, на повратку избеглих радио је и рашко-призренски митрополит Нићифор. Тако је сердар Милош Томовић позвао представнике емиграната (главаре и учитеље) у Андријевицу 19. јануара 1910. године и прочитао им писма митрополита и председника црногорске владе, у којима они саветују емигрантима да се покоравају турским властима, а да ће они са своје стране учинити све да им се загарантује лична и имовинска безбедност. И овога пута представници избеглих изразили су сумњу да ће црногорске власти и митрополит Нићифор моћи било шта да ураде за њихов безбедан повратак. Свој став према питању њиховог повратка изнели су у писму које су упутили председнику црногорске владе.²⁶

На инсистирање црногорске владе, марта 1910. огласио се по овом питању и турски посланик на Цетињу, који је саопштио да они емигранти који су побегли искључиво из страха, а нису ништа учинили, могу слободно да се врате кућама, а остали се могу вратити само под условом да се прво јаве суду у Приштини.²⁷ Неколико дана касније турска влада је дала и званичну изјаву да 64 емигранта морају прво да одговарају пред судом, а остали се могу слободно вратити кућама без икаквих последица (Ракочевић 1962: 501).

Погранични комесар у Андријевици (Гавро Протић), плашећи се нових заплета на граници, вршио је стално притисак на емигранте да се што већи број њих врати кућама, барем они који нису на списку за суд. Чак је запретио да ће они који се не буду хтели вратити бити интернирани на Приморје. Међу избеглима није било јединственог става по питању повратка на своја имања, једни су били против а други за повратак, уз услов да се сви врате. И поред инсистирања и условљавања од стране црногорске владе да се избегли врате, она им је и даље давала новчану и материјалну помоћ. Најпре је по школском надзорнику Милану Цемовићу послала 2.000 перпера, а онда у два маха пограничном комесару Протићу 3.198 перпера за период до 1. марта, затим још 5.000 до 1. маја. Комесар Протић је заједно са попом Јосифом Бојовићем поделио овај новац. Приликом друге поделе А. Цемовић је

25 Само у ноћи између 2. и 3./15. и 16. фебруара Турци су у Беранама без икаквих повода убили Мирка Кастратовића из села Полице и Косту Пећанина из Горњих Села, а покушали да убију дванаестогодишњег дечака Павла Масловарића (*Полијика* бр. 2181, 12. фебруар 1910: 3; *Полијика* бр. 2201, 4. март 1910: 3; *Полијика* бр. 2201, 4. март 1910: 2; *Цејињски вјесник* бр. 11, 6. фебруар 1910: 1; *Цејињски вјесник* бр. 15, 20. фебруар 1910: 2; *Вардар* бр. 10 (77), 3. фебруар 1910: 3).

26 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 117, главари и учитељи Лазару Томановићу, 20. јануар 1910.

27 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 570, турски посланик на Цетињу-МИД Црне Горе, Цетиње, 10. март 1910.

добило 240 перпера, главари и учитељи (њих 21) по 120 перпера, а остали по 60. Тада је на списку било 74 емигранта (Ракочевић 1962: 501). У грађи нема објашњења за исказане разлике у висини новчане помоћи, можда и ту има главарских привилегија.

Напори црногорске владе да се избегли врате и положај српског живља у Доњим Васојевићима нормализује нису дали очекиване резултате. Напротив, стање се током лета 1910. године погоршало. Турске власти у Беранама издале су наређење муфтарима села да не дозволе породицама емиграната да прелазе у Црну Гору, одлучиле су да конфискују имовину емиграната, строго је наређено муфтарима и бакчијама (уварима) да пазе да се имовина емигранта не пренеси преко границе (*Полијтика* бр. 2306, 21. јун 1910: 2).²⁸

Јуна 1910. године у Беране је дошао пећки мутесариф Исмаил Хаки-бег. Пошто се упознао са приликама у Беранској нахији, после неколико дана је прогласио урфију (преки суд) и наредио да свако донесе шта има од оружја. Запретио је да ће они који не буду предали оружје бити тако кажњени како се до тада не памти. Но, и ова претња није имала великог ефекта, насупротив, изазвала је само решеност српског становништва на отпор. Мутесариф Исмаил Хаки-бег наредио је да се изврши претрес српских кућа у вароши и да се похапсе сви они код којих се пронађе оружје. Након тога почео је са хапшењем виђенијих Срба у вароши. Ухапсио је митрополитовог намесника, протосинђела Прокопија Вековића, кмета Вукоту Бојовића, чланове црквено-школске општине и неколико виђенијих Срба: Антонија, Лаза и Ђорђа Димића, Пера, Јосифа и Филипа Војиновића, Спира Матковића, Зака Весковића, Јована Гликовића, Лека Куча, Ива Нешовића, Пера Гезовића, Мидуна Премовића, Јанићија Лончара, Радомира Аковића, Јована Јоксимовића и Зарију Поповића (укупно 18 људи). Онда је наредио да сутрадан (16. јуна) цело становништво вароши изађе на главну улицу. Војска је извела похапшене Србе и тукла их. Њихове породице и рођаци морали су то гледати, јер је кордон војске опколио окупљени народ. Свих осамнаест ухапшених тучени су толико да су пропљували крв, а кмет Вукота Бојовић је умро од задобијених удараца (*Цетињски вјесник* бр. 53, од 3. јул 1910: 3; *Цетињски вјесник* бр. 61, 31. јул 1910: 2-3; *Полијтика* бр. 2327, 12. јул 1910: 2; Петровић 1995: 283-285, док. бр. 191).

Да би показао да је одлучан да спроведе своје наређење, мутесариф је већ сутрадан наредио да се изврши претрес и у околним селима и да се похапсе сви они код којих се пронађе оружје. Тако је турска војска у Горњим Селима похватала једну групу људи код којих је пронашла оружје и претукла их, а онда их одвела у берански затвор. Када је за ово сазнао Александар Поповић, вилајетски посланик и повереник Црне Горе за Доње Васојевиће, отишао је код мутесарифа да би интервенисао. Пошто се уверио да је ово све урађено по наређењу мутесарифа он је о томе известио Црну Гору. После интервенције црногорске владе Хаки-бег је напустио Беране (Марјановић 1929: 3).

Када је народ из околних села чуо шта се догодило у Беранама разбежао се. Слабо наоружан застарелим пушкама, није се могао супроставити и пружити озбиљнији отпор турском башибозуку и редовној војсци. Становници села Веницка,

28 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 956, писмо главара Сима Чукћа-МИД Црне Горе, 5. мај 1910.

Буче, Доња Ржаница и Петњик у великом броју напустили су своје куће и прешли преко границе или се примакли уз границу. На територију Црне Горе, на планину Бјеласицу, близу црногорске границе, прешло је око 1.500 нових емиграната (*Цетињски вјесник* бр. 61, 31. јул 1910: 2-3; Ракочевић 1962: 503; Пејовић 1973: 122; Микић 1994: 341). Кад је пећки мутесариф дошао у Виницку нашао је само три жене, остало становништво било је избегло. Војска је наставила да заузима и остала села. Преостали народ, малобројан и слабо наоружан, није могао пружити озбиљан отпор башибозуку и војсци. Тако је без већих тешкоћа заузето село Луге и ухапшено више од 30 људи (*Полиџика* бр. 2397, 20. септембар 1910: 2; *Полиџика* бр. 2398, 21. септембар 1910: 2; Ракочевић 1962: 502).

После Луга на ред је дошло суседно село Доња Ржаница, чији је првак Симо Чукић емигрирао са својом браћом. Турске власти не могавши да га ухвате наспрнули су на његове рођаке, решени да их раселе. Прво су позвали Симовог брата од стрица Миљана, који је имао 70 година. Као најстаријем у селу, наредили су му да обавести братственике и сељане да донесу и предају оружје. Неколико сељана је предало оружје турским властима у Беранама, али они нису биле задовољне количином предатог оружја, па су почели приводити по 3-4 Чукића и тражити од њих да предају још оружја. Уплашени овим поступцима, неколико сељана побегло је из села у планину. Турци су узнемиравали породице избеглих, „претећи им да ће их протерати у Азију ако се ови не врате и предају оружје“ (*Цетињски вјесник* бр. 71, 4. септембар 1910: 3; *Цетињски вјесник* бр. 61, 31. јул 1910: 2-3; *Полиџика* бр. 2397, 20. септембар 1910: 2; *Полиџика* бр. 2398, 21. септембар 1910: 2).

Стање у Беранској нахији сваког дана се погоршавало. Турци „хапсе, бију, и све могуће злочине чине“. Све већи број становника доњовасојевићких села Буча, Виницке, Доње Ржанице, Петњика и других прибијао се уз границу или прелазило на црногорску територију. „Стање је грозно. Писка жена, дјеце и људи је на сваку страну“ јавио је 18. јуна 1910. године андријевички комесар Протић црногорској влади (*Цетињски вјесник* бр. 53, од 3. јул 1910: 3).²⁹ Узнемирени страдањем народа, доњовасојевићки прваци поп Максим Поповић, Авро Цемовић, Голуб Добрашиновић и Тома Јоксимовић обратили су се књазу Николи за помоћ. „Твој народ у беранској нахији савршено пропада, ако му се у што краћем времену не пружи помоћ. Што је пало у руке Турцима изгубило је живот, а остало је побегло у гору. Турци прегаи да све предају огњу. Проиштало мало и велико“ (Пејовић 1973: 502-503).

Овакве вести су узнемириле владу Црне Горе па је она упорно радила на смиривању стања у Беранској нахији. Наредила је пограничном комесару у Андријевици да позове емигранте и да их још једном саветује да уз потврду предају оружје бригадној команди у Андријевици, а онда да се масовно врате својим кућама. Комесар Протић је извршио наређење, али су емигранти остали упорни у својој одлуци да се не враћају кућама.³⁰ Црногорска влада је наставила преговоре са Портотом о условима повратка избеглих. Постигнута је сагласност да се сви могу вратити под условом да предају оружје до 27. јул 1910. године. Турске власти су поставиле услов да уколико емигранти не предају оружје и не врате се на своја имања она ће

29 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 1024, Гавро Протић-МИД Црне Горе, 18. јун 1910.

30 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 1029, Гавро Протић-МИД Црне Горе, 21. јун 1910.

им бити конфискована и на њих насељени мухаџири (*Цејињски вјесник* бр. 61, 31. јул 1910: 2-3; *Цејињски вјесник* бр. 71, 4. септембар 1910: 3; *Цејињски вјесник* бр. 81, 13. октобар 1910: 3; Ракочевић 1962: 503-504; Пејовић 1973: 122).

Ипак, ни нове иницијативе Црне Горе ни претње и условљавања турских власти нису довели до решења проблема. На своја имања вратио се мали број избеглица, док је на црногорској територији остало њих око 1 000. Тако је питање емиграната и даље остало нерешено и Црној Гори правило трошкове, политичке и социјалне проблеме. Амнестију избеглих од стране Порте локалне власти су тумачиле на свој начин, наставиле су са реваншизмом, претњама затвором и судом, што је утицало на одлуку већине избеглих да се не враћају кућама (*Полиџика* бр. 2397, 20. септембар 1910: 2; *Полиџика* бр. 2398, 21. септембар 1910: 2).³¹ Један од емиграната који је проводио невољан живот у Црној Гори, док му је турска војска непрестано претресала кућу и малтретирала и злостављала чланове породице био је народни првак Голуб Добрашиновић. Добрашиновићу је званично јављено од стране турских пограничних власти да је „султановом милошћу помилван и да се слободно може вратити кући... Али тек што је прешао границу турска погранична стража и војници оспу на њега плотуном и Добрашиновић падне сав прорешетан метцима. Па ни то није било доста Турцима, но дохвате ножеве и сав леш искасапе тако да је од њега остала само крвава маса“ (*Полиџика* бр. 2398, 21. септембар 1910: 2). Разумљиво је што после „овог дивљачког убиства“ ни један од беранских емиграната се није смео усудити на повратак, што је свакако и била намера турским властима у Беранама.

Турска војска је и даље вршила разне злоупотребе над недужним становништвом. На реду су се наша села на десној обали Лима. До јачих сукоба војске и православног становништва дошло је на Полици и у Дапсићима, због чега се разбежало и становништво околних села: Калудре, Загорја, Петњика и Будимље. Око 600 становника поменутих села напустило је своје куће и склонило се у планине или прешло црногорску границу (*Цејињски вјесник* бр. 89, 10. новембар 1910: 1; *Цејињски вјесник* бр. 91, 17. новембар 1910: 2).³² Тако се у околини Андријевице у новембару 1910. године налазило 987 емиграната (Микић 1994: 341).

Иако су турске власти инсистирале на повратку избеглих, границу према Црној Гори држале су затворену. На караули изнад Веничке налазиле су се јаке турске снаге, које су строго контролисале прелазак преко границе, истовремено су држале под контролом села Веничка и Буче. Присуство великог броја турских војника изазивало је страх код становника ових села. Једног дана, септембра 1910. војници су пресрели и претукли Станисаву (Нола) Лалић, која је пролазила поред карауле. Кад је њен син Вукајло сазнао за то, договорио се са побратимом Новицом Зечевићем да се освети. Поред пута који кроз село води до карауле сачекали су два турска војника и косијерима их искасапили. Лешеве су сакрили у грмље а сељанима казали шта су урадили. Из страха од турске освете, сви сељани су са стоком прешли преко границе у село Трешча, само у неколико кућа остали су стари (*Браник* бр. 202,

31 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 1029, Гавро Протић-МИД Црне Горе, 21. јун 1910.

32 ДАЦГ, МИД 1909, док. бр. 1029, Гавро Протић-МИД Црне Горе, 21. јун 1910.

21. септембар/4. октобар 1910: 2; *Словенски јуџ* бр. 43 (1910): 341-342; *Полиџика* бр. 2398, 21. септембар 1910: 2; Јоксимовић 1964: 4).

Кад су сазнали за догађај, турске власти у Беранама послале су Авра Цемовића да утиче на пребегле Винићане да се врате у напуштене куће, а да убице изруче. Пошто Цемовић није успео да убеди одбегле сељане да се врате, Турци су у току једне ноћи спалили око 140 кућа у којима нису нашли породице, после чега је уследила пљачка напуштене и непопаљене имовине од стране „неодговорних елемената из Берана“ (Јоксимовић 1964: 4). Паљење Виницке и разношење њене имовине навело је Авра Цемовића да, уз сагласност црногорског комесара Гавра Протића, нареди Јеврему Делевићу, Нову Мићовићу, Максиму Јоксимовићу и Голубу Цемовићу да сруше мост на Бистрици и тако спрече даље пљачкање имовине попаљене Виницке, која је колима и коњима одвожена преко тог моста. Берански кајмекам наредио је да се сви осумњичени за рушење моста ухапсе. Уследила су саслушања и мучења, после чега су на робију осуђени Радоје Бојичић, Новица Јоксимовић, Милан Голубовић и Јован Бојовић. Они су на издржавање казне одведени у Пећ, одакле су пуштени после годину дана робовања (*Варгар* бр. 1, 1. јануар 1912: 3; Јоксимовић 1964:4).

После догађаја у лето и јесен 1910. године повећао се број избеглих у Црну Гору, због чега је црногорска влада децембра те године одредила бригадира Јанка Вукотића да са турским властима у Беранама реши питање емиграната. Турске власти су позвале Винићане којима куће нису спаљене да се одмах врате, а остали да причекају одређено време. Избеглице су захтевале да се прво формира комисија која би прегледала њихове куће и утврдила штете које су војници починили, на онда да се врате. Пошто су избегли били у тешкој ситуацији, а и због честих сукоба на граници, бригадир Вукотић је поднео захтев црногорској влади да се избегли преселе дубље у унутрашњост Црне Горе и да им се пружи помоћ. Влада је то одобрила и већ 14. децембра почело је пресељавање емиграната у Забрђе, Слатину и Краље (*Варгар* бр. 10, 3. фебруар 1911: 2; Ракочевић 1962: 505-506).

Тиме питање емиграната није решено, остало је као један од великих проблема Црне Горе и у наредној години. Црногорска влада је овластила пограничног комесара у Андријевици да води преговоре са турским властима око повратка емиграната. Тако је 17. маја 1911. године дошло до састанка Р. Вешовића и беранског кајмекама у Виницкој, а 22. маја у Беранама. Договорено је да се емигранти могу вратити на своја имања, изузев њих 83 који су били теже окривљени, међу њима народни првак Авро Цемовић и учитељ Милић Даветић. За повратак је одређен рок до 29. јула, а турске власти су обећале да ће им обезбедити најнужнији смештај. Што се тиче спаљених кућа у Виницкој берански кајмекам је обећао помоћ, али је захтевао да се куће не обнављају на ранијим местима, већ да се граде груписане на месту које власти одреде.³³

33 ДАЦГ, МУД 1911, док. бр. 1471 и 1553, Погранични комесар Р. Вешовић-МУД Црне Горе, 18. и 22. мај 1911. Договор између двеју страна постигнут је је на бази Портине прокламације од 19. октобра/1. новембра 1910. године. Прокламација је предвиђала продужење рока за повратак емиграната одређеног од стране преког суда, одлагање наплате пореза на овце све док повратници не буду у стању да изврше ову обавезу, као и ослобађање од одговорности свих повратника

Да би упознао избеглице са споразумом који је постигао са беранским кајмекамом, Р. Вешовић је 28. маја сазвао збор емиграната у Андријевици. Том приликом их је саветовао да се врате на своја имања, изузев оних које турске власти траже да иду на суд. Избегли су послушали Вешовића и вратили се кућама. Међутим, турске власти се нису држале утврђеног споразума, српски живаљ у Беранама и даље је био изложен репресалијама. Тако је турска патрола 24. априла 1910. године у селу Доња Ржаница бајонетима раскомадала Вукајла Лакушића, Рада Куча и његовог оца Божа и још једну жену, код њихових кућа и на њиховим имањима. У ноћи између 25. и 26. априла у самој вароши на зверски и немилосрдан начин удављена је у својој кући Перуника Шебек са своје двоје деце (мушко од 14 и женско од 12 година). Свима су нађени коношци око врата (*Цејињски вјесник* бр. 35, 7. мај 1911: 3; *Цејињски вјесник* бр. 66, 21. август 1911: 2). Ноћу између 10. и 11. јула 1910. године турска патрола напала је на кућу Ивана Вељића на Полици и том приликом тешко ранила његову десетогодишњу кћерку и његовог слугу, који су касније од задобијених рана умрли. У исто време на Кршу Фемића из куће су одвели Милију Фемића, наводно на саслушање у бјелопољски суд. Међутим одмах су га почели тући а затим су му ископали очи и одсекли уши, тако да је он искрварио и умро (*Цејињски вјесник* бр. 59, 3. август 1911: 2). У селу Долац убијен је двадесетогодишњи младић Мијат Миљевић, а 5. августа убијени су Ђукан Анђић и његов син Радомир из села Калудра од стране Руговаца (*Цејињски вјесник* бр. 66, 21. август 1911: 2). Враћени емигранти су били позивани у ућумат на саслушања, што је изазивало додатна узнемирења. Војска је крстарила по селима, због чега се народ плашио нових репресалија и поново бежао у планине (*Цејињски вјесник* бр. 35, 7. мај 1911: 3; *Цејињски вјесник*, бр. 59, 3. август 1911: 2; *Цејињски вјесник* бр. 66, 21. август 1911: 2; Ракочевић, 1962: 506-507). Турске власти су покушале да натерају Виноћане да у збијеном насељу граде куће на Градинском пољу, да би их лакше контролисали. Међутим, Виноћани на то нису пристајали, јер је то било доста далеко од њихових имања, већ су куће обнављали на згариштима.³⁴

Тако се коначно завршила „беранска афера“, која је православном становништву Доњих Васојевића донела велике патње, разарања и страдања. У Црној Гори је схваћено да је описану ситуацију створио берански кајмакам Нури-бег. После дуже времена се сазнало да је кајмакам Нури-бег радио за интерес аустроугарске политике. Средином 1910. године ухваћено је више његових писама упућених једном аустријском конзулу у Турској и крајем исте године он је повучен из Берана. Из садржаја писама утврђено је да је био у служби Аустро-Угарске, због чега је осуђен на 10 година прогонства у Малу Азију (*Цејињски вјесник* бр. 55, 10. јул 1910: 3; *Полијика* бр. 2331, 16. јул 1910: 3). И уместо да Младотурцима ова Нури-бејова афера буде најбољи доказ како се у Турској стварају „велеиздајничке“ афере,

и њихово слободно располагање са имовином коју поседују. У задњој тачки, која се односила на војну обавезу стајало је: „регрути, који су позвани на одслужење свог трогодишњег рока у војсци, одслужиће своју војну обавезу у вилајету почињући од 22 и 23 године и то само три месеца; а једино регрути од 21 годину ићи ће за једну годину изван вилајета“ (*Глас Црногорца* бр. 25, 30. октобар 1910:1).

34 ДАЦГ, МУД 1911, док. бр. 1471 и 1553, Погранични комесар Р. Вешовић-МУД Црне Горе, 18. мај 1911.

Нури-бег није кажњен због прогона православног становништва и произвођења „велеиздаје“, већ само због тога што је радио за супарничку страну силу, а младотурци су наставили са прогонима православног становништва и после његовог одласка (*Полиџика* бр. 2331, 16. јул 1910: 3).

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Државни архив Србије (=ДАС), Министарство иностраних (=МИД), Просветно-политичко одељење (=ППО), 1892, 1908.
 Државни архив Црне Горе (=ДАЦГ), Министарство иностраних дјела (=МИД), 1908, 1909, 1910-1911.
 Државни архив Црне Горе (=ДАЦГ), Министарство унутрашњих дјела (=МУД) 1908, 1909, 1911.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Петровић, 1995: Милић Ф. Петровић, *Документи о Рашкој области: 1900-1912*, Београд: Архив Србије.

ЛИТЕРАТУРА:

- Вучетић, 2018: Биљана Вучетић, *Бојдан Раденковић (1874–1917) – судбина једној српској националистике*, Београд: Историјски институт.
 Дедовић, 2004: Вукашин Дедовић, *Буне у Васојевићима крајем 19. и почетком 20. века*, необјављена магистарска теза, одбрањена 24. јануара 2004. године на Филозофском факултету у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица.
 Делетић, 1995: Здравко Делетић, *Насијава историје у Црној Гори од 1834. до 1918. године*, Подгорица.
 Ђилас, 1969: Јагош Ђилас, *Српске школе на Косову од 1856. до 1912. године*, Приштина.
 Ђорђевић, 1995: Димитрије Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа (1804-1914)*, Београд.
 Екмечић, 2007: Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, Београд.
 Зарковић, 2013: Весна Зарковић, „Реформе у Османском царству и Стара Србија у XIX и почетком XX века“, *Башићина*, св. 34, Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу: 135-152.
 Зарковић, 2018: Весна Зарковић, „Побуна Арбанаса у Косовском вилајету 1911. године“, *Башићина*, св. 46, Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу: 213-230.
 Зарковић, Савић, 2018: Весна Зарковић, Александар Савић, „Арбанашке побуне у Косовском вилајету 1910. године“, *Башићина*, св. 45, Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу: 291-314.
 Јагодић, 2008: Милош Јагодић, „Нуфуско питање: Проблем званичног признања српске нације у Турској 1894-1910“, *Историјски часопис*, 57 (2008): 343-352.
 Јагодић, 2009: Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878-1912)*, Београд.
 Јагодић, 2010: Милош Јагодић, „Процена броја Срба (1880-1910)“, *Српске студије* 1/2010: 39-80.
 Јовановић, (б.г.): Јован М. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1903-1908*, Београд: Геца Кон, А. Д. Београд.
 Јовановић, 1909: Јован М. Јовановић, „Нови турски устав“, *Српски књижевни гласник*, књ. XXII, 70-71.

- Јоксимовић, (1964, 30. IX): Ђукан Јоксимовић, „Паљење Виноцице“, *Слобода* (Иванград), бр. 69: 4.
- Јоксимовић, 1997: Миодраг Јоксимовић, *Народна војска Васојевића (1858-1918)*, Београд-Андријевица: Ступови.
- Јоксимовић, 1999: Миодраг Јоксимовић, *Село Буче са родословом Јоксимовића*, Одбир САНУ за проучавање села. Београд; Културно просветна заједница Републике Србије, Београд.
- Кораћ, 1968: Милорад Кораћ, „Сукоби на црногорско-турској граници у Санџаку почетком XX вијека“, *Историјски записи*, књ. 25, св. 2: 283-305.
- Марјановић, (1939, 31. VIII), 1939: Батрић Марјановић, „Беранска голгота 1909.“, *Слободна мисао* (Никшић). бр. 33: 5-6.
- Микић, 1994: Ђорђе Микић, „Под Младотурцима“, У: *Историја српског народа*, књ. VI-1, Београд: Српска књижевна задруга, 330-348.
- Милошевић, 1975: Павле Милошевић, „Ослобођење Берана испод турске власти 1912. године“, *Токови* (Иванград), бр. 10-11, 73-102;
- Новаковић, 1896: Стојан Новаковић, *Цариградска њаџиријаршија и њавославље. Размајрања у њрилој расџрави црквено-џросвейној њиџања у евројској Турској*, Београд: 440-441;
- Павловић, 1926: Живко Г. Павловић, *Ојсада Скадра 1912-1913*, Београд.
- Пејовић, 1973: Ђорђе Пејовић, *Полиџика Црне Горе у Заџарју и Горњем Полимљу 1878-1912*, Титоград.
- Перић, 1900: Архимандрит Ниџифор Перић, *Оџиџе одредбе о уџрави црквених и народних џослова, џравославних хриџана, џоданика Њ.Ц. Величансџива Сулџана џод уџравом Васељенској џрестџола, (1888), Паџиријаршијска и Синодална окружница*, Београд 1900;
- Ракочевић, 1962: Новица Ракочевић, „Стање на црногорско-турској граници уочи Балканског рата (1908-1912)“, *Историјски записи*, књ. 25, св. 3-4;
- Новаковић, 1896: Стојан Новаковић, *Цариградска њаџиријаршија и њавославље. Размајрања у њрилој расџрави црквено-џросвейној њиџања у евројској Турској*, Београд.
- Терзић, 1992: Славенко Терзић, *Србија и Грчка (1856-1903). Борба за Балкан*, Београд: Историјски институт САНУ.
- Томовић, (1934, 2. IX), Вуле Томовић, „Догађаји који су претходили балканском рату“, *Слободна мисао* (Никшић), бр. 32: 4-5.
- Ђоровић, 1937: Владимир Ђоровић, *Борба за независносџ Балкана*, Београд.
- Ђулафић, (1985, 29. IX), Вукман Ђулафић, „Погибија кајмакама Поповића“, *Слобода* (Иванград), бр. 559: 11.
- Храбак, 1976: Богумил Храбак, „Османлијско царство младотурака и Србија 1908-1912. године“, *Симџозијум Сеоски дани Срејена Вукосаљевића* (Пријепоље), III, 321-340.
- Храбак, 1974: Богумил Храбак, „Косово према Младотурској револуцији 1908. године“, *Обележја*, бр. 5/1974, Приштина: Јединство, стр. 107-151.
- Чановић, 1968: Светозар Чановић, „Положај српских основних школа на Косову и Метохији крајем 19. и почетком 20. века и неки наставни проблеми“, *Зборник Филозофској Факултетеџа у Пришџини*, V, свеска А, Приштина.
- Шешум, 2014: Урош Шешум, „Утицај сеобе мухаџира на промену етничке и верске структуре насеља северне и западне Старе Србије (1878-1910)“, *Српске сџудије*, 6/2015: 79-135.

ШТАМПА

Браник (Нови Сад)
 Вардар (Скопље)
 Глас Црнојорца (Цетиње)
 Невесиње (Никшић)
 Полиџика (Београд)
 Словенски јуџи (Београд);
 Цариградски џласник (Цариград)
 Цетињски вјесник (Цетиње)

Vukašin D. DEDOVIĆ

ASSUMPTION PARLIAMENT AND „BERAN AFFAIR“ (1909-1911)

SUMMARY

In 1908, in Turkey, Young Turk revolution was carried out. Young Turk revolution won and it seemed that it will lead to the transformation of society and that liberal thoughts will be adopted. However, the Young Turk regime restricted even more and more the rights of Serbian population in Beran casa which caused great disappointment.

In the middle of July in 1909 a new vice vizier Nuri-bey, who issued several orders. came to Berane. He forbidden wearing caps with initials NI (Nikola I), he ordered that every citizen of Turkish Empire is obligated to take nufuz, in fact, it is a list of demands by the Turkish Empire in order to start collecting lagged taxes, he also limited the possibilities of getting in and getting out from Beran nahija to Montenegro in such a way that there was only one border crossing instead of three and that one demanded passports. Carrying weapons was forbidden for Montenegro citizens who enter the territory of Turkey, as it was before. Schools in Beran nahija which were under control of Rasko – Prizren archbishop, but were financed by governments of Serbia and Montenegro, came to blow of Turkish politics.

In order to settle accounts with orthodox population in Beran casa, vice vizier used an incident (shooting from fire weapon) that happened at Assumption parliament at Djurdjevi stupovi monastery on 15(28) August 1909. About 800 of those present citizens at the parliament were announced as asije (renegades). The explanation for this was that Lower Vasojevic population had intention to lead out the annex of Beran casa to Montenegro. In all Serbian villages he put military guards that terrorized Serbian population.

In June 1910 mutesarif Ismail Haki-bey came to Berane. Since he became familiar with the situation in Beran nahija, a few days later he announced urfija (court martial). He ordered Serbian houses to be searched and to be arrested all those people who had weapons. He arrested 18 people in total. He also ordered that tomorrow on 16 June whole population came out in the street. Army took out arrested Serbs and hit them. Their families and relatives had to watch because the cordon of army surrounded the people.

In order to show how determined he was, mutesarif ordered the search in all the houses and the arrest of all those who had weapons. When people heard what had happened in Berane, they ran away. This terror of Turkish authorities led to new emigrations, so the number of refugees on Montenegrinian territory kept rising.

Montenegrinian government authorised border commissar in Andrijevic Radomir Vesović to take over negotiations with Turkish authorities on emigration returnees. On 17 May Radomir Vesović and Beran vice vizier first met in Vinickoj, and on 22 May in Berane. It is agreed that emigrants could go back to their properties, except for those 83 who were accused. That was the ending of “Beran affair” which brought great suffering and destruction.

Keywords: Berane, Serbia, Montenegro, Young Turk regime, Donji Vasojevići, vice vizier, mutesarif, violence, emigrations, “Beran affair”.